

PISANA RIJEČ I BIBLIOTEKA U BOSNI I HERCEGOVINI U VRIJEME OSMANSKE UPRAVE KOD BOŠNJAKA

U ovom tekstu, u kratkim naznakama, posmatraćemo kretanje knjige i biblioteke u manjim mjestima na bosanskohercegovačkim prostorima.

Knjiga u Bosni i Hercegovini ima relativno dugu tradiciju. Istina, njen nastanak i kretanje ne možemo pratiti u kontinuitetu, jer iz ranijih vremena, odnosno doba samostalnosti Bosne, nemamo pouzdanih podataka. Međutim, u stanju smo, da na osnovu rukopisnih zabilješki i objavljene literature, nešto kažemo o ovom fenomenu, koji je uveliko odredio i kulturna nastojanja ovih prostora.

Floskula da je u Bosni "tamni vilajet" i da je Austro-Ugarska donijela kulturu u ove krajeve ne stoji. Jer, austrougarska vlast je samo nadgradila tekovine evropske civilizacije na temelje islamsko-orijentalne sa specifičnim odlikama bosanskog .

O tome nam svjedoče mnoge rukopisne i, kasnije štampane knjige, te institucije prosvjetne namjene: mektebi, medrese, javne i privatne biblioteke, a da ne spominjemo graditeljstvo, kaligrafiju kao vrhunac umjetničkog genija kod Bošnjaka, književnost i naučne rezultate. Zatim tekije, prve katedre filozofije i džamije, koje su također, pored vjerske imale i snažnu prosvjetnu misiju.

Pisana riječ i biblioteka, kao osnovna ćelija prosvjete i pismenosti, nije samo nastajala i njegovana u većim mjestima Bosne: Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Banja Luci, i manji gradovi i kasabe imale su svoje mektebe, medrese, tekije, i manje ili veće zbirke knjige uz njih. Knjiga se prepisivala, često u velikom broju istovjetnih primjeraka, kakav bi odgovarao današnjem srednjem tiraž u. Neka mjesta imala su i svoje skriptorije.

Valija na Bosni Elči hadži Ibrahim-paša (1704-1705), u stonom gradu Travniku podigao je medresu i uz nju biblioteku u koju je uvakufio priličan broj vrijednih rukopisnih knjiga na orijentalnim jezicima i na arebici. Zanimljivo je da je svaki rukopis nosio pečat vakifa sa sljedećim tekstom: "Uvakufio je Elči hadži Ibrahim-paša govoreći: "Dobra djela odstranjuju zla..."^[1]. I Elči hadži Ibrahim-paša je kao i drugi vakifi, odredio kako se treba postupati sa knjigom. Tako je dozvoljeno učenicima da uzimaju knjige, ali samo onima nastanjenim u Travniku. U izuzetnim slučajevima se mogu iznijeti iz prostorije, ali uz "jak zalog". Vakif je odredio čak kaznu za bibliotekara, ukoliko knjiga bude zagubljena njegovom krivicom, odnosno ako ne bude poštovao propise. Fond ove ustanove se uglavnom bogatilo darovima mještana, među kojima su neki poklanjali i čitave kolekcije pisane ili štampane knjige.^[2]

Pošto je zdanje biblioteke, odnosno medrese postalo trošno, 1897. je popravljena. I velika zbirka knjiga bosanskog valiye Mehmed-paše Kukavice, koji je u dva navrata vezirovao na Bosni (1752-1756 i 1757-1760), a koju je uvakufio za svoju medresu u ovom gradu, dospjela je u knjižni fond ove biblioteke, i vezir Dželaludin Ali-paša (1820-22) je darovao veliki broj knjiga iz svoje biblioteke. Godine 1895. knjižni fond je smješten u nove prostorije u okviru novosagrađene medrese pod imenom njenog vakifa.

Za ovu medresu, koja je u svom sastavu imala, kao što smo naveli, i značajnu biblioteku, spjevan je i tarih o njenoj gradnji. Tarihi su stihovana ili prozna spomen-obilježja, koja, u stvari predstavljaju duhovnu vertikalu Bošnjaka. Tarih, konačno svjedoči između ostalog, o značaju ove ustanove za grad Travnik. Donijećemo posljednjih nekoliko stihova iz ovog tariha, čiji posljednji polustih zbrajanjem slova daje datum gradnje, što je konačno i karakteristika ove vrste poezije. Tarih je spjevao Ibrahim-beg Bašagić, čiji je pjesnički pseudonim Edhem. Ibrahim-beg je otac našeg pjesnika, historičara i književnog historičara dr.Safvet-bega Bašagića:

Ovom novom zdanju, koje dragulje rasipa vlast je pažnju poklonila, neka je dova obasipa. U ovu veliku dobrotu zagledaj se, Jer svih rodoljuba želja ostvarila se. Neka ovo bude kuća pjeva pravih slavuja, Uz čiju se pjesmu otvaraju pupoljci želja. Neka nevolja ovu kuću nikada ne zadesi! neka je kruna ljepote stalno krasi. Edheme, radosni dževher tarih izreci: "Uz zahvalnost i blagorodnost Istinito ovo se djelo dovrši" God. 1312.H. (1894-95)

Gradačac nosi ovo svoje ime od vremena bosanske samostalnosti, jer je još tada postojala utvrda (grad), kroz koji je tekla rijeka Gradašnica. Najstariji izvori o Gradačcu osmanskog vremena su katastarski defteri iz šesnaestog stoljeća.^[3] Međutim, razvoj grada možemo pratiti od Karlovačkog mira 1699.g. jer od tada datira brza izgradnja ovoga grada. Sa izgradnjom Gradačca usko su vezani i posebno zaslužni gradačački kapetani: Osman kapetan, Murat kapetan i najpoznatiji među njima Husein kapetan Gradašćević, poznat kao "Zmaj od Bosne".

Izgradnjom mnogih objekata, posebno kulturno-prosvjetnog obilježja, možemo pratiti pisanu riječ i u ovom bosanskom gradiću. Prvu medresu u Gradačcu podigao je veliki bosanski vakif Osman kapetan. Izvjesno je da je ova ustanova imala i svoju biblioteku u kojoj je osim udžbeničke i priručne literature bilo i knjiga iz raznih oblasti. Ova medresa je bila u funkciji sve do 1947. godine.

Uz džamiju Husein kapetana; poznatu kao Husejnija podignutu 1826. godine, sagrađena je biblioteka čiji je vakif poznati pjesnik i državnik Sejjid Fadil-paša Šerifović (1802-3-1882). Nad njenim ulazom nalazila se ploča sa urezanim tarihom u prozi na arapskom jeziku:

"Dogada se ono što Allah hoće. Vakif ove biblioteke je Sejjid Fadil-paša Šerifović. Neka mu Allah uveća ugled i čast na oba svijeta. Allahu se utječemo. Amin! God. 1255.H. (1839-1840)" ^[4]

Zgrada biblioteke je prvobitno bila nadsvođena kupolom, kasnije crijepom. Biblioteka je bila u funkciji do 1893. godine, kada je prestala s radom, jer se nije imao ko o njoj brinuti. Ploča sa tarihom, danas se nalazi iznad vrata Narodne biblioteke u Gradačcu.

Ne možemo sa sigurnošću tvrditi što se dogodilo sa knjigama ove biblioteke, niti kakav je bio sastav njenog knjižnog fonda, pa ćemo to ostaviti budućim istraživanjima. U Gradačcu su bile dosta snabdjevene i privatne biblioteke, o čemu nam svjedoci bogata rukopisna biblioteka obitelji Gradašćevića. Tu su defteri, carski fermani i berati, vezirske bujuruldije, rukopisi naučnog i književnog obilježja. Svakako u ovom fondu ima dosta i rijetke štampane knjige. Sve to pokazuje da je i u Gradačcu, njegovana, čuvana i čitana pisana riječ.

Iako Foča nije imala u vrijeme osmanske vladavine, posebnu, odnosno javnu biblioteku, knjiga je u ovom gradu bila veoma prisutna. O tome nam, između ostalog, svjedoči i Medresa Mehmed-paše Kukavice, valije na Bosni, koja je u svom sastavu, kao i ostale škole ovog tipa, imala i biblioteku šireg značaja. Da je pisana riječ i te kako bila razvijena, svjedoci i skriptorij koji je Foča imala u vrijeme osmanske vladavine na ovim prostorima, tačnije već 1588. godine. Brojni rukopisi nastali u ovom skriptoriju, te prepisivači Fočaci jasno nam govore o knjizi u Foči.

Historijske nedaće nadvile su se nad Brčko, kao i nad mnoga naša mjesta, posebno krajem sedamnaestog i početkom osamnaestog stoljeća, ali i, teže nego ikad u ovom našem vremenu. Treba naglasiti da je Brčko bilo centar Bosanske Posavine i napomenuti da su u ovom gradu djelovale dvije medrese. Veća i po školskom planu i programu značajnija medresa je Kuća k alić Alijage, podignuta 1896. godine. Svakako da je uz ovu ustanovu bila i biblioteka, u početku uglavnom popunjena udžbeničkom literaturom, a vremenom je postala dosta bogata i literaturom iz drugih oblasti.

I malo mjesto Gračanica bilo je vlasnik nekoliko javnih i privatnih biblioteka. Jedna od značajnijih je Halil-efendijina, između ostalog, bibliotekara Carske medrese u Beogradu.^[5] Biblioteka je bila smještena u medresi Osman kapetana Gradašćevića. Najprije je vakif ustanovio posebnu biblioteku, koja je bila smještena u Pervane džamiji. Zanimljivo je da je pečat i ovog vakifa bio utisnut u svaku knjigu. Mehmed Handžić nas upoznaje da se u ovoj ustanovi strogo vodilo računa o svakom primjerku i da je svako ko bi posudio knjigu morao dati kauciju za nju. Knjige Halil-efendijine

biblioteke su uglavnom filozofsko-religiozne sadržine, a bilo je nešto i lingvističkih tekstova. Zajedno s knjigama koje su mnogi vakufili u biblioteku Gradašćevičeve medrese i ova zbirka je prenešena u Gazi Husrev- -begovu biblioteku 1939. godine.

Tragove o pisanoj riječi ostavili su nam i stolački prozni pisci i pjesnici, do sada ih je utvrđeno trinaest, čija se djela nalaze rasuta po javnim i privatnim bibliotekama u inostranstvu. Da nemamo podataka koje su nam ostavili Hivzija Hasandedić i Mehmed Mujezinović u svojim značajnim djelima, mnogi tragovi bi bili zauvijek izgubljeni.

Stolac je imao nekoliko medresa, ustanova koje su po svojoj namjeni i funkciji širili prosvjetu i usmenu i pisanu riječ. Pisci, prepisivači i ljubitelji knjige u Stocu bili su posjednici velikih kolekcija rukopisne i štampane građe. S obzirom da je knjiga u to vrijeme bila skupa, svakako prvo mjesto je zauzimala u privatnim zbirkama bogatih i uglednih stolačkih obitelji: Rizvanbegovića, Turkovića i drugih. Do v oljno je napomenuti da je, koliko se do sada zna, Stolac dao trideset prepisivača, pa da zaokružimo sliku o pisanoj riječi ovoga gradića.

Biblioteka spada među najstarije kulturne institucije na ovim prostorima. Mada je teško uspostaviti kontinuitet, jer n emamo dovoljno pouzdanih podataka. Ono sto možemo reći s dovoljno izvjesnosti je da početke brige o knjizi i njenoj funkciji u vrijeme osmanske vladavine nalazimo u vremenu snažnog političkog i kulturnog uspona: vremenu kada Bosnom upravlja Gazi Husrev-be g.

U dugom vremenskom periodu traju biblioteke vjerskih ustanova, škola i privatne zbirke. Treba naglasiti da je kod Bošnjaka pisana riječ u to vrijeme bila na orijentalnim jezicima, ali i na bosanskom jeziku pisana modificiranim arapskim pismom-arebicom. Knjiga je prepisivana, ponekad i u hiljadu primjeraka, što odgovara današnjem srednjem tiražu. Svakako, prvo mjesto zauzima Kur'an ^asni. To nije bila, svakako, samo religiozna literatura, nego i knjiga iz oblasti filozofije, prava, astronomije, medicine, m atematike, i, svakako, iz književnosti: proze i poezije, te putopis i biografija, najčešće stihovana. Historijske uvjetovanosti i stihijske nepogode, te smišljena nastojanja neprijatelja da zatre kulturu jednog naroda, bile su najveća opasnost da knjiga n e tragom nestane. Međutim, i ono što je ostalo dovoljno govori o nama - Bošnjacima. Ali, trebalo bi što prije prići jednoj ozbiljnoj analizi ovoga problema i biblioteci, te njenim pratećim ustanovama dati mjesto koje zaslužuju.

[1] Više o tome: Krešimir Papić: Travnik, grad i regija. Travnik, 1975.

[2] Alija Bejtić: Elči hadži Ibrahim-pašin vakuf u Travniku. El-Hidaje, Sarajevo, 22.IX 1942,V, str.279.

[3] Muhamed Hadžijahić i Tefik Imamović: *Nacrt za monografiju Gradačca*. Gradačac, 1960.

[4] Više o tome: Hamdija Kreševljaković: *Stari bosanski gradovi*. Naše starine I, 1953; Mehmed Mujezinović: *Islamska epigrafika II*, Sarjevo, 1977. str.169-178.

[5] Mehmed Handžić: *Biblioteka hadži Halil-efendije u Gračanici*. Gajret, Kalendar. Sarajevo, 1940. str.195.